DOI No: <http://dx.doi.org/10.29228/Joh41559>

Makale Türü: Araştırma makalesi
Geliş Tarihi: 30.12.2019
Kabul Tarihi: 03.02.2020
Online Yayın: 29.02.2020

Article Type: Research article
Submitted: 30.12.2019
Accepted: 03.02.2020
Published Online: 29.02.2020

Atıf Bilgisi / Reference Information

Kurukafa, V. (2020). Kurmaca Metin-Hakikat İlişkisi Bağlamında *Bağdat'ta Ölüm Hallac-ı Mansur*. *Journal of History School*, 44,530-550.

KURMACA METİN-HAKİKAT İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA BAĞDAT'TA ÖLÜM HALLAC-I MANSUR

Vedat KURUKAFA¹

Öz

Kurmaca metinler, bütünüyle gerçek hayatın bir yansıması değildir. Onlar, gerçek hayattan alınan kimi parçaların birleştirilmesiyle oluşan yeni bir bütündür. Tarihi romanlar, hakikat ile kurmacanın müşterek unsurlarını diğer türlere nazaran daha yoğun barındıran edebî türlerdir. Hallac-ı Mansur, hayat hikâyesiyle fikirleriyle Türkkültüründe, tasavvufta, dini hayatta bir değer ve bir ilham kaynağı olarak çok önemli bir yere sahiptir. Doküman inceleme yönteminin kullanıldığı bu çalışmada, Lerch (2000)'in *Bağdat'ta Ölüm Hallac-ı Mansur* adlı eseri kurmaca metin-hakikat çerçevesinde tahlil edilmiştir. Edebî metindeki hakikati ortaya çıkarmak edebî eserlerin tahlillerinde yazar-metin bağının tespitinde önemli ipuçları verecektir. Bu durumda edebî metin-hakikat konularının netleştirilmesi gerekir. İç içe geçmiş iki ana olay örgüsünün biçimlendirdiği eserde, çerçeve olay örgüsünü roman kahramanlarından şarkiyatçı profesörün ortadan kayboluşu ve onu arayan gazetecinin yaşadıkları oluştururken; çekirdek olay örgüsünü profesörün günlüğü oluşturmaktadır. Geriye dönüş ve ileriye gidiş tekniklerinin nöbetleşe kullanımı ile gerçekleşen çerçeve olay örgüsünden çekirdek olay örgüsüne geçiş - günlükte anlatılanlar- fantastik-bilim kurgu özelliği taşır. Günlükte, Hallac-ı Mansur'un yaşamı yer yer geriye dönüşlerle aktarılır. Kurmaca metin-hakikat bağlamında büyük oranda Hallac-ı Mansur'un gerçek yaşamına bağlı kalınmıştır. İnandığı değerler uğruna ölümü göze alan bir trajik kahramanın tarihi romana konu olarak seçilmesi, edebiyat

¹Dr. Öğretim Üyesi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, kurukafavedat@gmail.com, Orcid: 0000-0002-0373-3408

tarihimiz açısından önemlidir. Tarih ile edebiyatın birlikteliği biçiminde değerlendirilen roman, yeni tarihselci roman kuramı ile incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yeni Türk Edebiyatı, Tasavvuf, Hallac-ı Mansur, Tarihi Roman, Bağdat'ta Ölüm, kurmaca, hakikat.

Within The Context of Fiction-Nonfiction: Death in Baghdad or The Life and Death of al-Hallaj

Abstract

Fictional texts are not exactly a reflection of real life. Its are the new whole formed by combining some pieces taken from real life. Historical novels are literary genres that contain the common elements of truth and fiction more intensely than other genres. Hallac-ı Mansur has a very important place in Turkish culture, Sufism and religious life as a source of value and inspiration with his life story and ideas. In this study, where the document analysis method was used, Lerch's (2000) *Death in Baghdad: Hallac-ı Mansur* was analyzed in the context of a fictional text-truth. Uncovering the truth in the literary text will provide important clues in the determination of the author-text link in the analysis of literary works. In this case, the issues of literary text-truth should be clarified. In the work formed by two intertwined main plots, while the frame plot formed the disappearance of the orientalist professor, one of the novel heroes, and the experiences of the journalist looking for him; The core plot is the professor's diary. The transition from the frame plot to the core plot - what is being told daily - has a fantastic-science fiction feature. The life of Hallac-ı Mansur is conveyed by the flashback in the diary. In the context of fictional text-truth, it was adhered to the real life of Hallac-ı Mansur. It is important for our literary history that a tragic hero who chooses to die for the sake of the values he believes in is chosen as the subject of the novel.

Keywords: New Turkish Literature, Sufism, Hallac-ı Mansur, Historical Novel, Death in Baghdad, Fiction, Nonfiction.

GİRİŞ

Edebî metinler, ne tamamı ile bir gerçekliğin ne de tamamı ile bir kurmacanın yansımasıdır. Edebî metindeki gerçekliği ortaya çıkarmak edebî eserlerin tahlillerinde yazar-metin bağının tespitinde önemli ipuçları verecektir. Bu durumda edebî metin-hakikat konularının netleştirilmesi gerekir.

İster nazım, ister düzyazı olsun edebî eser, yaşanan gerçeklere ait durum ve olayların bir insanın çıkarımlarından yeni bir bütünlüğe ulaşmasıdır. Bu yeni bütünlük, yaşanan gerçeğe ait birtakım izler, imâlar taşımakla beraber, hayatın

tıpkısı değildir; bu yeni kompozisyon yeni bir yaratmadır. Burada yaratma, kendisine verilen malzemeyi sağduyu ve seviyeli zevkle gözden geçirip, yepyeni bir eser oluşturmaktır. Edebî eseri meydana getiren olay veya durumlar ile onların doğurduğu duygu, düşünce, hayal ve davranışlar, gerçek hayattakinden farklıdır; yer yer seçilmiş, ayıklanmış, yer yer eklenmiş, belirginleştirilmiş, şiddetlendirilmiştir. Gerçek hayatta yaşanmış durum ve olaylar ile onların sonucu duygu, düşünce, hayal ve davranışlardan farklı bir yeni bir dünya edebî eserde vücut bulmuştur. Bu yeni dünyaya, itibarlık taşıyan örüntülü dünya, *kurmaca dünya*, meydana getirilen özel bütünlüğe de *örüntü*, *yapıntı* deniyor (Tural, 1993: 58-59).

Bu araştırmaya konu olan dokümanın "tarihî roman" olmasına bağlı olarak romanda kurmacayı biçimlendiren olgular silsilesinin aktarımındaki vak'a örgüsü için Tural ve Aktaş'ın çizdiği çerçeve genel hatlarıyla şöyledir:

Romanda olay örgüsüne kaynaklık etmesi hasebiyle kurmaca olay hayâl dünyasına özgü bir olaydır, yaşadığımız dünyadan alınan unsurlarla sanatçı tarafından kurgulanan yeni ve hayal gücüyle yaratılan dünyaya *itibarî âlem*; orada yaşanan olaylara *itibarî olay*; bu olaya karışan insanlara *itibarî insan*; mekâna da *itibarî mekân* denir. İtibarî âlemin vücut bulmasında aktarılan olayın, onu aktaranın ve aktarma araçlarının ayrı ayrı işlevi vardır. Bunlar arasında zamanı, sanatçının düşüncesini, roman sanatının verdiği imkânları da göz önünde bulundurmamak gerekir. "Kısacası itibarî âlem, haricî âlemin bir düşünce sistemi etrafında sanatkâr tarafından yorumlanması neticesi vücut bulur" (Aktaş, 1984: 14; Tural, 1993: 62).

Kurmaca metinlerin tahlilinde kumaca olgu-gerçeklik ilişkisinin ortaya konmasının kurmaca metin yaratmada yazar-eser ilişki düzeyinin ortaya konması açısından önemlidir. İslam tarihindeki yeri, önemi ve işlevi süreç içinde tartışılarak artan Hallac-ı Mansur, edebî metinler için de trajik bir kahramandır. Hallac-ı Mansur'un İslam tarihindeki yeri ve önemi hakkında hem Batı'da hem de Türkiye'de önemli bilimsel çalışmalar yayımlanmıştır.

Hallac-ı Mansur'un düşünce sisteminin edebî metinlere yansımaları ve kendinden sonra gelen mutasavvıflar üzerindeki etkisi pek çok çalışmaya konu olmuştur. Tasavvufî şiirlerdeki söylemin çoğunlukla sembolik olduğu bilinirken Allah aşkını yaşayanlar ondan başkasını görmezler. Bu durumu alanda uzman olmayanlarca yanlış algılanmış ve yanlış yorumlanmıştır. Tasavvuf dilindeki bu aykırı söylemler, sadece Mevlânâ'da değil pek çok İranlı mutasavvıf şairle bizdeki Yunus, Nesîmî, Hallac-ı Mansur, Zünnûn-ı Mısırî ve Niyazî-i Mısırî'de de görülür (Ulucan, 2007).

Ahmet Yesevi'nin hikmetlerinde, Hz. Muhammed'den sonra en fazla anılan isim Hallac-ı Mansur'dur. Ahmet Yesevî, Hallac-ı Mansur'u örnek almaktadır. O, insanları Hallac gibi Tanrı'yı sevmeye çağırır, onun *Ene'l-Hak* sözünü anlayamayan ve bundan dolayı onu şehit eden din adamlarını eleştirir, sonunda çok cefalar çekilse de bu sözü söylemekten çekinilmemesi gerektiğini Hakk'ın dîdarının ancak bu şekilde görülebileceğini belirtmektedir (Yaman, 2005).

Edebî metinlerin haricinde dinî ritüellerin de esin kaynağı olmuştur Hallac. Bazı yörelerde, ölü için yapılan dâr ayini ile ilgili olarak, Hallâc-ı Mansur'dan hareketle *Dâr-ı Mansur* ifadesi kullanılır. Ayrıca dârda duranların duruş şekli de tıpkı ayin-i cemde hizmet sahiplerinin duruşu gibidir. *Dâr-ı Mansur*, asılma duruşuyla temsil edilen; darağacında asılarak öldürülen Hallac-ı Mansur gibi yol uğruna ölümü göze alma, asılmaya hazır olma durumudur (Yıldız, 2007: 107; Korkmaz, 2003: 110).

Tarihî şahsiyetin kurmaca metin ögesi olarak ele alınıp işlenmesi ne yazık ki pek nadirdir. Türk edebiyatında Hallac-ı Mansur'u kurmaca metin içinde ele alan 5 perdelik bir trajediyi Salih Zeki Aktay (1944) yazmıştır. Salih Zeki'nin bu eser üzerine ayrıntılı bir değerlendirmeyi Şahbaz (2001) yapmıştır. Oyun ünlü İslâm mistiği Hallac-ı Mansur'un öldürülmeden önce yaşadığı dramın öyküsüdür. Mansur'un oyunda yaratılan moral evrende inandığı değerler uğruna, ölüme bile bile gitmesi, oyuna bir tragedyaya özelliği kazandırır. Yargılandığı mahkemede ya "hüve'l hak" (Tanrı O'dur) diyerek yaşayacak, sevdiklerine, müritlerine kavuşacak, ya da "ene'l hak" (ben Tanrıyım/gerçeği biliyorum) diyecek, özlem duyduğu vuslatı gerçekleştirecektir. O, yaşadığı her zaman diliminde, Tanrı'ya kavuşmayı arzuladığından, bütün eylemlerin kaynağı bu olduğundan, "ene'l hak" demeyi yeğler (Şahbaz, 2001).

Tarih ile edebiyatın ilişkisini kurmak söz konusu olduğunda, akla ilk gelen edebiyat kuramı "tarihin metinselliği ve metnin tarihselliği" (Kolcu, 2008:392) ilişkisi ile özetlenebilecek yeni tarihselci edebiyat kuramıdır. Tarih bilimi ele aldığı konuları, neden-sonuç ilişkisi bağlamında ve kavram dili ya da bilim dili dediğimiz temel iletişim dili ile anlatırken, edebiyat, işlediği tarihi konuyu ruh üfleyerek, insan gerçeğini ekleyerek ve sanat dilini tercih ederek, büyük ve büyümlü bir dünyanın ve gerçekliğin parçası hâline getirir. Tarihi romanların tarih kitaplarından daha çok okunmasının nedenlerinden en önemlisi budur. Tarihi konu alan edebî eserler, örneğin Kanuni Sultan Süleyman'ın oğlu Şehzade Mustafa'yı boğdurması üzerine Taşlıcalı Yahya'nın kaleme aldığı mersiye örneğindeki gibi, ikinci dereceden birer tarihi belge olma niteliği de kazanırlar. Edebiyat ile tarihin yolunun kesişmesinin güzel örneklerinden biri olan *Bağdat'ta*

Ölüm Hallac-ı Mansur romanı, yeni tarihselcilik kuramının teklif ve telkin ettiği bakış açılarına göre de incelenecektir.

Doküman inceleme yönteminin kullanıldığı bu çalışmada, tiyatro eserinin haricinde tarihî romanının içine Hallac-ı Mansur'u bir kurmaca kişisi olarak yerleştiren Lerch (2000)'in *Bağdat'ta Ölüm Hallac-ı Mansur* adlı eseri, kurmaca metin-gerçeklik çerçevesinde tahlil edilecektir.

BULGULAR ve YORUM

Bu bölümde, söz konusu romanın tahlili ve Hallac-ı Mansur'un gerçek hayat hikâyesi aktarılacaktır.

Bağdat'ta Ölüm Hallac-ı Mansur

İncelemeye konu, "Germenistik, felsefe, şarkiyat ve ilahiyat" öğrenimi gören Wolfgang GünterLerch tarafından kaleme alınan*Bağdat'ta Ölüm Hallac-ı Mansur* başlığını taşıyan eser, 2000 yılında Yurt-Kitap Yayın tarafından yayımlanmıştır. Eseri, Atilla Dirim, "Tod in BagdadoderLebenundSterbendes al-Halladsch" başlıklı Almanca aslından çevirmiştir.

Eser, öncelikle olay örgüsü ve roman başkışısı Hallac-ı Mansur temel alınarak tahlil edilecektir. Tahlile geçmeden önce içiçe geçmiş biçimde ya da nöbetleşe kullanılan ve roman kurgusunun anlaşılması için mutlaka bilinmesi veya hatırlanması ve değinmemiz gereken iki roman tekniği vardır. Bu tekniklerden biri *Geriye Dönüş Tekniği*'dir. "Bütün zaman biçimlerine, birimlerine açık bir anlatı türü olan roman; daha gerçekçi bir kimlik kazanmak, yaşanılan ânı tarihin/geçmişin bilgi ve belgeleriyle desteklemek, kişileri geçmişten aldığı bilgilerle anlaşılabilir ya da zengin kılmak için, karakterlerin eylemlerinin nedenlerini açıklamak ya da bir olayı anımsatarak diğer olaylarla nedensellik bağı kurmak için geriye dönüş (retrospection) tekniğinden yararlanır." (Tekin'den akt: Durukoğlu, 2019: 1912).

Diğer teknik ise, *İleriye Gidiş Tekniği*'dir. Zamanda geriye gidebilen yazar, rahatlıkla ileriye de gidebilir. Bu teknik ikizi olan geriye gidiş tekniğinin açıklamasında yer alan, (yaşanılan anı geleceğin bilgi ve belgelerine desteklemek, kişileri gelecekte aldığı bilgilerle daha anlaşılabilir kılmak vb.) kullanım amaçlarını da yedekleyerek iki tercihle karşımıza çıkar: "İleriye gidiş tekniği romanda iki şekilde kullanılabilir. Olay zamanından ileri bir başka olay zamanına, gelecek zamana atlanır ve roman buradan devam ettirilir. Sözgelimi roman, başkarakterin çocukluğuyla başlar, sonra bir ileri sıçrama ile yetişkinlik

yıllarına geçer, roman buradan devam eder. Bu kullanım tekniğin tekil kullanımına örnektir.

İleriye gidiş tekniğinin diğer ve çoklu kullanımında geleceğe gidilip daha sonra anlatı zamanına ve sıçrama anına geri dönülür. Böylece roman karakterlerinin ve dolayısı ile okurlarının bilmediği ve asla bilemeyeceği gelecek seyirciye gösterilerek, entrik kurgu hareketlendirilir ve daha güçlü bir dramatik etki yaratılır” (Durukoğlu, 2019: 1915) .

İncelediğimiz ve ileriye gidiş tekniğinin özellikle ikincil ve çoklu kullanımına yaslanan *Bağdat'ta Ölüm Hallac-ı Mansur* romanı, tam olarak bu iki tekniğinin sunduğu bütün olanakları sonuna kadar kullanan hatta zorlayan bir tercihle yazılmıştır.

Olay Örgüsü

Olay örgüsünün bütünüyle zaman ögesine bağlı olarak şekillendiği iç içe geçmiş kurgulardan oluşan eserde, kırık bir olgu kuruluşu vardır. Olay örgüsünün aktarımında zamandaki bu kırılmalar ve mekâna ilişkin kimi bulgular sayfa numaralarıyla tespit edilmiştir.

Profesör Eduard Wilhelm Klapproth, Berlin Üniversitesi Şarkiyat bölümü üyesidir ve eski şark sanat eserlerine meraklı bir koleksiyoncudur. Moğol el yazmaları ile ilgili bir araştırma için İran’a gider. İran’da Sasanî süslemeleri bulunan bir bakır tepsile de ilgilenir ve bu sayede Abbas Ağa’yla tanışır. Abbas Ağa, İsfahan Üniversitesi rektörüyle yakın arkadaş olduğu için Moğol el yazmalarını incelemesi konusunda kendisine yardımcı olacağını söyler. Bu dostluk sayesinde profesör işlerini beklediğinden hızlı halleder.

Mayıs ayının 12. günü profesör karısına, yakın bir tarihte döneceğini, el yazmaları ile ilgili bazı bilimsel konuları Rüstem Efendi ve Abbas Ağa’yla görüşmek niyetinde olduğunu haber verir ancak o mektuptan sonra profesörden bir daha haber alınamaz ve profesör ortadan kaybolur. Kaybolma olayından 3 hafta sonra gazeteci Edgar Eingenbrod’dan profesörün akıbetini araştırması istenir. Profesörün el yazmalarını sınır dışına çıkarmak isterken tutuklanmış olabileceğini düşünürler. Gazeteci olayı araştırmak için İran’a gider. Resmi işlemleri hallettikten sonra İsfahan’a doğru yola çıkar.

Eingenbrod, profesörü bulabilmek için pek çok yeri araştırır lakin bir sonuç alamaz tâki çocukların dere kenarında bulduğu deftere kadar. Polis memuru Menuçehr Ağa defterin Almanca yazıldığını görünce Eingenbrod’a haber verir. Eingenbrod karakola gidince defterin Klapproth’un günlüğü olduğunu anlar ve

okumaya başlar (*Günlük Yoluyla Zamanda Kırılma*, s. 24–31). Eser içinde günlükte anlatılanlar, kurmacanın çerçeve içindeki olay örgüsünü oluşturur. Günlüğün mayıs ortaları bölümünde Raşid el-Din'in el yazmalarından bahsedilir. Günlüğün mayıs sonları bölümünde profesör, ise Bahtiyar Dağları'na yapılan geziden dönerken karanlığın çökmüş olması ve yoldaki ikaz lambası nedeniyle yanlış yola saparak dağa tırmanmaya başladıklarını ve yolda garip ve olağanüstü olaylar olduğunu, kendilerini bir kum fırtınasının içinde bulduklarını, bu nedenle araçlarının kontrolünü kaybettiklerini, garip birtakım durumlar yaşadıklarını (arabanın küçülmesi) ve son olarak bir ışık duvarının içine girdiklerini yazmıştır (*Zamanda Yolculuğa Bağlı Olarak Zamanda Kırılma*, s.31–44). Eserde anlatılan olaylardaki bu kırılma fantastikkurgu özelliği taşıırken bundan sonra anlatılacaklar tarihsel yaşamışlığın kurgulanmasıdır.

Üç arkadaş kendilerini giyim kuşamları farklı insanların yaşadığı bilmedikleri bir şehirde bulurlar. Bir süre sonra Abbasi Dönemi Bağdatı'na geldiklerini, biraz daha araştırınca Halife el-Muktedir zamanında yani İbni Sina'nın doğumundan on yıl öncesi olan 922 yılında olduklarını anlarlar. Profesör ve arkadaşları şehirde gezerken bir hareketlilik yaşanır ve şehrin meydanına ulaştıklarında kalabalık bir kitleyle karşılaşılır. Yakından bakınca yaşlı birinin çarmıha gerildiğini görürler. Bu el-Hallac'dır. Oğlu Hamid'in söylediğine göre üç gündür işkence gören babası o akşam idam edilecektir. Profesör ve arkadaşlarının merakı nedeniyle Hamid bu garip adamlara olanları anlatmaya karar verir ve beraber Dicle kıyısına gidip otururlar, Hamid babasının hayatını anlatırken, babasının en iyi talebesi ve dostu olan Ebu Bekir Şıblî de onlara katılır (*Hamid'in Anlatımı Yoluyla İç İçte İkinci Kırılma*, s. 44–65).

Hallac, İran'ın Bayza adı verilen bir bölgesinde dünyaya gelir. Çocukken bile son derece zeki olan Hallac, Kuran'ı kısa zamanda hatmederek hafız olur. Bu yaşta böyle zeki olması onu üne kavuşturur. Kuran ayetlerini yorumlama konusunda uzmanlaşır, Arap dili grameri ve İslam hakkında derin araştırmalar yapar. Hallac bir süre sonra Vericiler ile buluşmaya başlar ve onlar sayesinde Zerdüştlük dinini öğrenir. Bununla da yetinmeyen Hallac, başka din ve kutsal kitaplar hakkında bilgi edinir. Daha sonra Hallac çeşitli din âlimlerinden dersler almaya başlar. Önce Sahl el-Tustari'nin talebesi olan Hallac, onun farklı görüşlerinden oldukça etkilenir. Ama bunlar bile Hallac'ın bilgiye olan susuzluğunu gideremez. Başka başka sûfilerle tanışmak, onların bilgilerinden faydalanmak için Tustar'dan ayrıлып Basra'ya gider. Basralı Hasan'ın, Rabia'nın vaazlarını dinler, Muhasibi Hoca'nın eserlerini okur. Daha sonra Amr İbni Osman'ın talebesi olur. Araları çok iyidir ve Amr İbni Osman onu damadı olarak da görmek ister. Ancak Hallac bu işe sıcak bakmadığı için araları açılır ve Hallac, hocasından ayrılarak Bağdatlı Cüneyd Hoca'nın talebesi olur. Cüneyd Hoca,

Hallac'ın namını duyduğu için böyle bir talebeye sahip olmaktan memnun olur (*Eserdeki Gerçek Zamana Geri Dönüş*, s.65).

Kurgu içinde kırılmayla hem zamanda hem de mekânda geriye dönüş gerçekleşir. Eingenbrod günlüğü okumayı sürdürürken bir sesle irkilir. Sesin sahibi Abbas Ağa'nın ablası Latife Hanım'dır. Abbas Ağa'nın nerede olduğunu söylemesi için polis memuru tarafından dövülmektedir. Sorguya daha sonra Menuçeher Ağa da katılır. Eingenbrod, günlüğü alarak otele dönmeye karar verir. Menuçeher'in izin vermemesi üzerine, otelde olacağını ve günlüğü okuyabilmeleri için onlara tercümesini yapacağını söyleyerek izin alır. Bu sırada Latife Hanım yardım istemek için Eingenbrod'un üzerine atılır ve kimseye fark ettirmeden Eingenbrod'un cebine üzerinde tahminen bir telefon numarasına ait rakamların ve "hikmet" sözcüğünün yazılı olduğu bir kâğıt parçası koyar. Otele geri dönen Eingenbrod defterde yazılanlara inanamaz ve bunların hayal ürünü olabileceğini düşünür. Otel odasındaki telefonda, Latife Hanım'ın verdiği numarayı arar. Telefonda adama şifreyi (hikmet) söyler ve adam da ona buluşacakları yer ve zamanı belirtir. Eingenbrod söylenilen vakitte adrese gider. Kapıyı yaşlı bir adam açar. Evin gizli bir bölümüne geçerler ve adam Eingenbrod'u Sohrab Aminpur'la tanıştırır. Eingenbrod bu ismi Latife'nin sorgusu sırasında ve daha önce okuduğu makalelerde duymuştu. Nimetullahi tarikatının bir dervişıdır Aminpur. Aminpur'un Ateş Tapınağı'nın bekçiliğini yaptığını öğrenen Eingenbrod, Klapproth'un yazdıklarını hatırlar, aradaki bağlantıyı merak eder ancak bunu belli etmez. Bir süre İran'ın özgürlük meselesi ile ilgili konuştuktan sonra otele geri döner ve günlüğü okumaya devam eder (*Günlük Yoluyla Zamanda Kırılma, Hamid Babasını Anlatmayı Sürdürüyor*, s.85–92).

Hallac, ruhundaki isyanı yatıştırmak için Hac ziyaretine gider. Hac ziyaretinin gereklerini en ince ayrıntısını dahi atlamadan yerine getiren Hallac, imanının anlamına daha sıkı bağlandığını hisseder. Hac yolculuğundan sonra Hallac sûfi olur, Ebu'l Atahiya'nın şiirlerinden etkilendiği için onun yolundan gitmeye karar verir. Hallac'ın şöhreti yayılınca, hoca olarak, hacılar arasında faaliyet göstermeye, fikirlerini yaymaya başlar. Ancak Hallac henüz istediği seviyede olmadığını düşündüğü için bu durumdan hoşlanmaz. Bayezid Bistami'nin Tanrı ve aşk konusundaki düşüncelerinden etkilenen Hallac, düşüncelerini Cüneyd Hoca'yla paylaşmaya kadar verir (*Zamanda Kırılma, İdam Gününe Geri Dönüş, Hamid Anlatmaya Ara Verir*, s.93–98).

Hamid babasının hayatını anlatmaya ara verir ve Klapproth ve arkadaşlarıyla beraber Bağdat'ın kenar mahallerinden birinde Şeyh Atsız isimli bir Türk'ü ziyaret ederler. Hamid, Atsız'dan babasını kurtarmasını ister ancak darbe hazırlıklarını kötü etkileyeceğini düşündüğü için Atsız bunu kabul etmez.

Bu esnada Klapproth onlara gelecekte neler olacağını söyler çünkü Hamid onların gelecekte gelen kişiler olduğunu anlamıştır. Bir süre konuştuktan sonra oradan ayrılırlar ve Hamid babasını anlatmaya devam eder(*Hamid'in Anlatımı Yoluyla Zamanda Kırılma*, s.98–172).

Eserde Hallac'ın oğlunun anlatımları kurguda çekirdek olay örgüsünü oluşturmaktadır. Onun gözlemleri ve bilgileriyle Hallac'ın yaşamına tanıklık etmekteyiz.

Bir yıl kadar Mekke'de bulunan Hallac, Bağdat'a geri döner. Geçen süre zarfında Cüneyd Hoca'nın şöhreti artmış, talebeleri epey çoğalmıştır ama yine de Hallac'ı görmekten oldukça memnundur Cüneyd Hoca. Kısa süre sonra Hallac yeteneğiyle Cüneyd Hoca'nın sağ kolu olur. Ancak “*Tanrı'da yok olma*” konusunda fikir ayrılıkları nedeniyle aralarında sürekli tartışmalar yaşanır. Günün birinde beklenen olur ve Hallac ilahi aşkla dolduğunu, kendisinin yaratıcı gerçek (“Ene'l Hak”) olduğunu söyler. Bunun üzerine dergâh karışır ve Hallac kendisini dışarı atar. O günden sonra herkes Hallac hakkında konuşmaya başlar. Kimi onun gerçek bir din âlimi olduğunu, kimi deli olduğunu, kimi ise küfre bulaşan bir kâfir olduğunu düşünür. Hallac'ın bir yandan düşmanları artarken diğer yandan da öğrencileri artar. Bunların içinde Ebu Bekir Şıblî de vardır. Fakat olanlar nedeniyle huzurunu kaybeden Hallac, Bağdat'tan ayrılarak Basra'ya oradan da gemiyle Hindistan'a gider.

Hindu tapınaklarını ziyaret eden Hallac bir Arhat'la -Buda- tanışır ve Hinduların dini konusunda ondan bilgi alır. Çok tanrılı bu dinle ilgili önyargıları olan Hallac, öğrendikleri karşısında şaşırır ve bu dinin kendi din görüşüne, Tanrı'ya olan aşkına çok benzediğini fark eder. Hallac birkaç hafta Hindistan'da dolaşp vaazlar verdikten sonra Turfan Bölgesi'ne gider. Yolda tanıştığı Müslüman bir tacir olan Murad'la iyi anlaşınca onun evinde kalır. Murad onu bölgenin en bilgin adamı olan Uygur Tuğrul ile tanıştırır. Hallac, Tuğrul'dan Maniheizm'i öğrenir, birlikte İslam ve Maniheizm konularında tartışırlar. Hallac Türkistan'da aylar boyunca kalır. Tuğrul'un arkadaşlarından Uygur yazısını öğrenir ve onlara da Arap harflerini öğretir. Uzun süre burada İslam'ı yaymaya çalıştıktan sonra dostlarına veda ederek bir kervanla beraber Bağdat'a geri döner. Bağdat'tan ayrılalı tam iki yıl olmuştur ve bu sürede Hallac'ın gezilerinden öğrendikleri onu çok değiştirmiştir.

Hallac'ın değiştiğini fark eden esnaf, ona, “deli, mecnun” gibi isimler takar. Ama bu Hallac'ı rahatsız etmez. Bu sıralarda Hallac'ın talebeleri arasına Başmabeynci Nasr el-Kaşuri de katılır. Onun sayesinde Hallac saray çevresinde de tanınmaya başlanır ve bu tanınma Hallac'ın Halife ve annesiyle de tanışmasına zemin hazırlar.

Psikolojik sıkıntıları nedeniyle hasta olan halifenin annesini doktorlar iyileştiremeyince, saray mensuplarından biri halifeye, annesini sadece Hallac'ın iyileştirebileceğini söyler. Bunun üzerine Hallac saraya getirilir. Validenin yanına giden Hallac, onunla konuşarak ruhsal sıkıntılarını giderir ve kadını iyileştirir. Bu sayede Hallac artık kendisini Bağdat'ta güvende hisseder. Hallac'ın düşmanları ise o günlerde işe koyularak Hallac'ın sonunu hazırlamaya başlarlar. Bu kişilerin başında da Vezir Ali İbni İsa, Vezir İbni el-Furat ve Zahirilerin şeyhi Muhmmmed İbni Davud gelmektedir. Durumdan haberdar olan Nasr el-Kaşuri Hallac'a ortadan kaybolmasını, bu kişilerin onu öldürmek istediğini söyler. Bunun üzerine durum değerlendirmesi yapan Hallac, henüz zamanın gelmediğini düşünerek gece karanlığında kimseye fark ettirmeden memleketi Huzistan'a sığınır ancak kimliğini gizleyerek Hallac'ın oğlu olduğunu söyler (*EserdekiÇerçeve Kurguya Geri Dönüş*, s.173)

SohrabAminpur tutuklanmış ve Kafa Yoranlar grubu dağıtılmıştır. Eingenbrod bu olayı öğrendikten sonra Kafa Yoranlar'dan bir İranlı otel odasına gelir ve onu dikkatli olması konusunda uyarır. Eingenbrod otelde biraz dinlendikten sonra dışarı çıkar ve sürekli gazete aldığı dükkâna gazete almaya gider. Gazete kalmadığını söyleyen dükkân sahibi ona biraz beklemesini söyler ve bir kaset vererek otelde güvende olduğunu, oraya geri dönmesini söyler. Kasette Sohrab ile arkadaşlarının isimleri ve yaşamöyküleri vardır. Eingenbrod'dan olanları haber yapması istenmektedir. Otele geri dönen Eingenbrod izlendiğinin farkına varmadan odasına çıkar, haberleri izler ve olaylarla ilgili bir haber yazarak gazetesine gönderir. Haber basında oldukça yoğun ilgi çeker. Eingenbrod ertesi gün otelden ayrılarak Ateş Tapınağı'na doğru yola çıkar. Ateş Tapınağı'na vardıktan kısa süre sonra Menuçehr Ağa da oraya gelir. Taksi şoförünün isteği üzerine Eingenbrod oradan ayrılır. Yoldayken şoför Menuçehr Ağa'nın oraya kızlarla gönül eğlendirmeye geldiğini söyler. Eingenbrod otele geri dönerek günlüğü okumaya devam eder (*Günlük Yoluyla Çekirdek Kurguya Dönüş*, s.193–224)

Uzun yıllar sonra Hallac, Sûs şehrinde yakalanır ve hapse atılır. Halifenin annesi ile olan dostluğu sebebiyle kendisine yazı malzemesi gönderilir ve Hallac şiirlerini yazar. Hallac daha sonra mahkemesi için Bağdat'taki merkez hapisanesine götürülür. Mahkemenin başkadısı Ebu Umar ve ikinci kadı Hallac'ı suçlu olarak görmemektedir ancak birinci kadı, İbni Davud ve Hallac'a düşman olan kesimden kişilerin baskısı nedeniyle başkadı idam cezasını onaylamak zorunda kalır. Hallac'a verilen ceza düşmanlarına az gelmiş olacak ki onu üç gün boyunca çarımha gerili olarak halka teşhir ederler(*İdam Gününe Geri Dönüş*, *Çekirdek Kurgunun Bitişi*.224–238).

922 yılının 26 Mart günü, Hamid, profesör ve arkadaşları idam meydanına ulaştıklarında Hallac son konuşmasını yapmak için kendini toparlamaya çalışmaktadır. Bir süre sonra son konuşmasını yapar ve cellad Hallac'ı idam eder. Tanınmayacak haldeki vücudu bir süre idam sehpasında bırakıldıktan sonra kafası kesilir ve vücudu yakılır.

Yukarıda genel özelliği verilen kurgunun iç içe geçmiş bir özellik taşıdığını söylemek mümkündür. Bu biçimlendirme farklı bir edebî türün -günlük- kullanılmasıyla sağlanmıştır. Günlük içinde anlatılanlar -ki biz burada Hallac'ın yaşam öyküsüne tanık oluruz- ve günlüğü okuyanlar şeklinde ikili bir olay örgüsü çıkar karşımıza.

Kurguyu biçimlendiren en önemli unsurlardan biri de hiç kuşkusuz mekândır. Eserde yer alan mekânlar, olay örgüsünü biçimlendiren ve yönlendiren unsur olarak yer alır. Hallac'ın özellikle düşünsel anlamda gelişiminin önemli safhalarını oluşturan bu mekânlar, gerçek hayatta da var olan mekânlardır: Bayza, Huzistan, Vasit, Basra, Bağdat, Mekke, Turfan, Horasan, Semerkand, Merv, Nişabur... gibi.

Kişiler

Romanda kişilerin genel özellikleri çerçeve-çekirdek kurmaca yapı kapsamında şu şekilde ortaya konabilir:

Şekil 1. Kişiler Arası Etkileşim Şeması

Şekil 1: Kişiler Arası Etkileşim Şeması

Roman kişilerinin tek tek ayrıntılı özelliklerini vermek yerine konumuz gereği roman başkışısı Hallac-ı Mansur'u ayrıntılı olarak ele almak gerekir. Eser içinde Hallac'ın hem fiziksel özelliği hem de psikolojik özellikleri farklı bakış açılarıyla farklı kişilerin gözlerinden verilmiştir. Onun ölmeden önce işkenceye bağlı çizilen olumsuz fiziksel portresinin altında çok güçlü bir psikolojinin varlığı bize trajik kahramanın ipuçlarını vermektedir:

*“Kurban en azından altmış yaşlarında, cılız, sarı-buruşuk derili, bembeyaz saçlı bir ihtiyardı. Karmakarışık uzayan beyaz sakalı, onun uzun süredir zindanda bulunduğunu gösteriyordu. Vücuduna düzensiz olarak dağılmış bulunan kırmızı lekeler ise acımasız bir işkencenin izleriydi. Yüz ifadesinden adamın derin bir hüüzün içinde olduğu belli oluyordu ama bu çehrede **korkudan eser yoktu**. Klapproth adamın bir elinin kesilmiş olduğunu görünce yine arkasına dönmek istedi, fakat bunu başaramadı. Adamın çaresiz bir şekilde oynattığı kolunun ucundaki korkunç yaranın çürümeye başladığı açıkça belliydi. Fakat bu kanlı et yığını –çarmıha gerili adamı başka türlü tarif etmek imkânsızdı-, tüm işkencelere rağmen insanlığından bir şey yitirmemişti. Acı çektiğine dair herhangi bir emare göstermeyen adam, **etrafına insanı büyüleyen bir kudret saçıyordu**”(s.39).*

Hallac'ın özellikleri aktarılırken bir trajik kahramanın özellikleri de farklı bakış açılarına bağlı olarak netleştirilir. Hallac, öğrencisi Şıblî'ye göre Allah'a bütünüyle teslim olmuş, lakin verdiği karardan asla dönmeyen bir kişiliğe sahiptir:

“Ona inanıyorum, fakat onun dik kafalılığına inanamıyorum. Sonunda böylesine acı bir kadere katlanmak zorunda kalacaksak, Allah'ın birliği ve iman peşinde koşmamızın ne anlamı var? Bu tutum gerçekten de başkaları için örnek olabilir mi? Hocam sanki şehadet mertebesine ulaşmak için Müslümanlara karşı mücadele ediyor, oysa o da bir Müslüman ve bundan başka bir şey olmayı da istemiyor. Kendisini bütünüyle ilahî takdirin ellerine bırakmış ve bu suretle gönüllü bir teslimiyet sergileyen bir Müslüman. Fakat bu baş eğmezlik... Bu kesin inanç... Anlayamıyorum... Karşımda çılgın bir adam görüyor gibi oluyorum... Bir mecnun...” (s. 50).

Aşağıda bir dizi hâlinde yapılan alıntıda Hallac'ın verdiği karardan asla dönmeyen, bunun için ölümü göze alan kişiliğinin somut delillerini görürüz:

“Zaten o yaşamı için yalvarmıyor, tam aksine, kendisini öldürmek isteyenlere hakaretler yağdırıyor. Dostları içinse o vecd dolu sözleri dökülüyor ağzından. Bildiğiniz sözler... Kurtulmak için hiçbir şey yapmıyor...” (s.94)

Bir kez daha Tanrı ve insan, yaratan ve yaratılan arasındaki sonsuz büyüklükteki mesafeden söz ediliyordu ki, Hallac'ın ağzından çıkan şu sözlerle ders kesildi: “Ben ilahi sevgiyi kavradım! BEN YARATICI GERÇEĞİM!” Sonra sözlerini büyük bir heyecanla bir kez daha tekrarladı: “ENEL HAK! ENEL HAK!” (s.103–104)

“... Benim ne söylediğimi ve ne hissettiğimi mutlaka duymuşsundur. Cüneyd Hoca'yla yollarımın ayrılmasına bu sebep olmuştur. Buna rağmen onun önünde söylediklerimi senin huzurunda da tekrar edeceğim: BEN YARATICI GERÇEĞİM! ENEL HAK!” (s.161)

“Kendi yolumda yürümeliyim” dedi Hallac. (s.166) Alnına yazılan kaderin gerçekleşeceğini biliyordu. Vezirlerin en güçlüsü olan Hamid'in kendisine iğrenç suçlamalar yöneltmesinden bu yana bunu biliyordu. Ve o utanç verici sorgudan bu yana. Fakat başına gelenlerin özel bir anlamı olduğunu düşünmüyor da değildi, çünkü şimdiye kadar pek çok kez rakiplerini bu yolda davranmaları için kışkırtmamış mıydı? İlahi aşk uğruna sık sık düştüğü vecd durumunda düşmanlarına bağırdığı “Allah adına beni öldürün!” cümlesi geliyordu aklına sık sık. Ya da hocalarının “Ölmeden önce ölün!” öğütleri. Bütün bunlar şimdi gerçek oluyordu... (s.195) Ve Hallac sözlerini tekrarladı: “Bunu söyledim ve bugün de söylüyorum: ENEL HAK! Ben yaratıcı gerçeğim...” (s.214)

Akşam olduğu zaman karar önce Hallac'a, sonra da halka okundu: Sanık dine küfretmekten ve insanları isyana teşvik etmekten suçlu bulunmuştu. Cezası, idamdı (s.220).

“Hallac'ın vücudu neredeyse bir bebek büyüklüğünde kalmış olmasına rağmen, görünüşe göre ruhunda hâlâ en küçük bir hasar yoktu. Vücut, manevi özlem ve mistik irade gücüyle dolu ruhun kendisinden talep ettiklerini, büyük bir güçlülük ve yetersiz bir şekilde yerine ancak getirebiliyordu. Fakat işkence gören adamın giderek alçalan bir sesle konuşmasına rağmen, ne söylediği açıkça ve kolaylıkla anlaşılabilirdi. Hallac'ın konuşması kesik kesikti, zayıflığı ve acıları yüzünden de giderek kesikleşiyordu; fakat sözleri açık ve anlaşılır olduğu için, Alman profesör tarafından aktarılan konuşma metninin gerçek olduğundan şüphe etmemek gerekir (s.231).

Buna rağmen benden mutlaka düşmanca duygular içinde ayrılmak istiyorsanız, size peygamberimizin –selam ve rahmet üzerine olsun- Allah'ın vahyi olarak bize aktardıklarını hatırlatmak istiyorum: Ben sizin taptıklarınıza tapmam. Benim taptığıma da sizler tapmazsınız. Ben de sizin taptığınıza tapacak değilim. Benim taptığıma da sizler tapmıyorsunuz. Sizin dininiz size, benim dinim banadır (s.238).

Aynı dine mensup kişiler tarafından ölüm fermanı verilmesi ve kendi ölüm infazının gerçekleşeceğini bilmesi dolayısıyla savunmasını Kafirun suresine telmihle bitirmesi anlamlıdır. "*Sûrede, Hz. Peygamber'in inkârcılarla şirk ve sapkınlıkta birleşemeyeceği kesin bir üslûpla ifade edilmekte ve inancın şirkten uzak tutulması hedeflenmektedir*" (Diyanet İşleri Başkanlığı, 2020). Söz konusu hedefi hayatının odak noktası yapan Hallac-ı Mansur, bu inançla ölüme gitmiştir. Kurmacanın aksine kimi bilim insanlarına göre, Hallac ölmeden önce "*Şurâ Suresi'nin 18. âyetini*" (Cebecioğlu, 1988) okumuştur.

Hallac-ı Mansur'u ölüme götüren devlet tutumunun çok doğal olarak alt yapısının eser içinde çizildiği görülmektedir. Zira bilimin ve bilimsel düşüncenin önemsenmediği bir dönem yaşanmaktadır:

"Pek çok kişi tarafından uygar dünyanın merkezi olarak kabul edilen Bağdat, düşüncenin şiddetli ve heyecanlı savaşlarına sahne oluyordu. Buna karşın halifenin sarayında şairler düşünürlerden daha makbul tutuluyordu. Kötü niyetli kişiler, bunun devlet adamlarının, ulemanın sözleri yerine şairlerin şiirlerini yeğ tutmalarından kaynaklandığını söylüyorlardı"(s. 100–101).

Hallac'ı ölüme götüren bir diğer unsur, onun ölümünün, iktidarın otoritesini kaybettiği bir dönemde kendi taraftarlarına vereceği bir mesajı barındırmasıdır. Bu sayede otorite, kendi gücünü yeniden kuracaktır. İktidarın kendi erkini kaybetme korkusuyla daha da katı bir tutum takındığı çok açıktır:

'Bunun yanı sıra sokaktaki şiddet de her geçen gün artıyor' diye ekledi Şibî. Hallac uzun zamandır toplumsal yaşamdan uzaktı ve şehrin dış mahallelerindeki halkın yeri gelince halife sarayına bile yönelen öfkesinin farkında değildi. Çapulcu çeteleri şehri her zamankinden daha güvensiz kılıyordu, hatta Müslümanlar için kutsal olan evler bile saldırıya uğruyordu. Kadınlara tecavüz ediliyor, yaşlı erkekler öldürülüyor, gençler sokak ortasında soyuluyor ve devletin kolluk kuvvetleri ancak daha büyük bir şiddet kullanmak yoluyla duruma hâkim olabiliyordu. 'Devletin çöküşü giderek hızlanıyor. Pek çok kişi Kuzey Afrika'da heretiklerin ilerleyişini endişeyle izliyor. Bazıları da Güney Irak'taki Zencîsyanı'nın tekrarlanabileceğinden korkuyor. Sen oradan geliyorsun, hocam, durumu benden iyi bilirsin' (s.197).

Hallac-ı Mansur'un Hayatı²

Tam adı Ebu Abdullah Hüseyin b. Mansûr el-Beyzâvî el-Hallâc'dır. 858 yılında Beyza yakınlarında Tûr kasabasında doğar. Küçük yaşta Kuran'ı ezberler.

²Hallac-ı Mansur'un hayatı hakkında bilgiler Yaşar Nuri Öztürk'ün, *Aşk ve Hak Şehidi Hallâc-ı Mansûr ve Eseri* (1997) adlı eserden derlenmiştir.

Arap dili ve kültürü ile şekillenip, yine bu dil ve kültürle beslenerek üne kavuşur. Onaltı yaşında Sehl el-Tusterî'den iki yıl; oradan bir diğer ünlü sûfi olan Amr el-Mekki'nin yanına geçerek bir buçuk yıl da ondan eğitim alır. Bu sırada Amr'ın karşı çıkmasına karşın bir başka sûfi olan Ebu Yakup el-Akta'nın kızı Ümmü Hüseyin'le evlenir. Bu evlilikten üç erkek, bir de kız çocuğu olur.

Evlilik nedeniyle hocasıyla arası açılınca Basra'dan ayrılmaya karar verir. Bu sırada Sûfilerin Önderi Cüneyd el-Bağdadi ile tanışır. Cüneyd Hoca ona sakin olmasını söyler ancak bu tavsiye işe yaramaz ve Hallac, Basra'dan ayrılıp Mekke'ye gider. Burada çok sıkı çile sürecine girer. Bu süre içinde Müslüman hacılar arasında görüşlerini yaymıştır. Özellikle Türklerle diyalog kurar. Daha sonra Basra'ya dönen Hallac, ailesinin ısrarıyla 2 yılını Tüster'de geçirir (Massignon, 1994).

Hallac, H. 274 yılında Türk illerine gider ve buralarda Müslümanlığı yaymaya çalışır. H. 279 yılına kadar çeşitli yerler gezen Hallac, 5 yıllık bu zorlu yolculuğun ardından H. 280 yılında Ahvaz'a eşinin yanına döner. Görüşlerinden dolayı kayınpederiyle bile arası açık olan Hallac'ın 281'de 3. oğlu Hamid doğarken o Mekke'ye yeni bir hac seferi için gider. Yanında dört yüz kadar müridi de vardır. Tekrar çile-perhiz devresi yaşar.

H. 282'de geri döndüğünde kendisine sadık olan kayınbiraderi ile birlikte Ahvaz'dan ayrılıp Bağdat'a yerleşir. Ahvaz'dan ayrılmasının nedeni Hallac'ın koruyucusu ve dostu olan Ahvaz valisi Türk asıllı Ebu Haşim'in ölümünden sonra Ahvaz'ın Hallac için rahat bir yer olmamasıdır.

Bağdat'ta bir başka Türk olan Şıbli ile tanışır. H. 284 yılında tarihi yolculuklarından ikincisi olan Hint seyahatine çıkar. H. 289 yılına kadar yani 5 yıl İslam'ı yayar. H. 289'da Bağdat'a döner ve H. 290'da üçüncü kez Mekke'ye gider. İki yıl kadar Mekke'de kalan Hallac, H. 292'de Bağdat'a döner ve sözlerinden dolayı düşmanları artmaya başlar. H. 295'te Karmat ajanlığı suçlamasıyla müritleri tutuklanır.

Hallac H. 296 yılında hilafete yönelik eleştirileriyle dikkat çeker. Hanbeli isyanından sonra Hallac sıkı takibe alınır ve H. 301'de Sûs şehrinde yakalanarak önce baş düşmanı Hamid b. Abbas'a, ardından deve üzerinde teşhir edildikten sonra Vezir İbni İsa'ya teslim edilir. Sûfileri seven ve Şıbli'nin dostu olan İbni İsa Hallac'ı cezalandırmak istemediği için aşağılayıp teşhir etmekle yetinmek ister. Ancak daha sonra hapse konulan Hallac, idamına kadar 8 yıl 7 ay 8 gün zindan hayatı yaşar. Hallac'ın idamının geciktirilmesinin nedeni çıkacak olan isyanlardan korkulmasıdır.

Hallac, taraftarları tarafından kaçırılmasın diye sürekli olarak hapishanesi değiştirilir. Hallac hapisteyken Halife'yi ve Halife'nin annesi Seyyide'yi iyileştirmiştir. Yine hapishanedeysen eserlerini kaleme aldığı bilinmektedir.

Hallac'ın nüfusunun arttığını gören Hamid, halifeyi etkisi altına almak için bir saray yaptırıp hediye eder. Hallac'ı gözleyebilmek için evinin yakınında bir yere hapsettirir ve onu lekelemek için yanına bir kız gönderir. Bu sırada Hallac 65 yaşındadır. Bunlar da yetmeyince diğer sûfileri onun aleyhine tanıklığa zorlar, tanıklık etmeyenleri de öldürür.

Hallac bir iki kişi dışında kimseyle görüştürülmeyerek ve sürekli olarak halk önünde aşağılanarak psikolojik olarak çökertilmek istenir. Hamid onu öldürmek için kendi emrinde insanlardan oluşan bir mahkeme kurar. Hallac'ı zındıklıkla suçlar ve mahkemenin başına Malikî bir reis atar. Bunun nedeni Malikîlerde zındıklıktan tövbe ederek kurtulmanın mümkün olmamasıdır. Mahkeme sırasında Hallac'ın Kâbe ile ilgili sözlerine sinirlenen Ebu Ömer, Hallac'a o sinirle kendini tutamayarak "kanı helal" der. Bunu fırsat bilen Hamid kadıya bu sözü yazdırıp zorla imzalatır ve fetvayı çıkartır. Hallac'ın feryatları işe yaramaz ve mahkemedeki 84 kişinin imzasıyla karar onaylanır.

Hallac'ın son ziyaretçilerinden olan sadık dostu İbni Ata, Hallac'ın idamından birkaç gün önce Hamid tarafından işkenceyle öldürülür. Hamid bu arada idam kararını imzalatmak için Halife'ye götürür. Halife, annesinin ricalarına rağmen, Hamid'in baskıları nedeniyle kararı imzalar.

Hallac'a önce bin kırbaç vurulur. İdam meydanında namaz kılmak için Şıblî'den seccade ister. Namaz kıldıktan sonra önce yüksek sesle dua eder, sonra duası mırıltılara döner ve bu sırada cellad hızla Hallac'ın başına vurur. Hallac'ın burnundan kan fişkırdığını görenler feryad eder, bayılırlar. Daha sonra ağaca bağlanıp kırbaçlanan Hallac'ın elleri ve ayakları kesilir. Son olarak boynu vurularak öldürülen Hallac'ın cesedi önce parçalara ayrılır, sonra yakılır. Baş kentlerde ibret olsun diye sergilenir. Tarih: 26 Mart 922 / 24 Zilkaade 309 (Cebecioğlu, 1988).

SONUÇ

Yeni tarihselcilik 'aynı tarihsel döneme ait yazınsal ve yazınsal olmayan metinlerin paralel okunuşuna dayanan bir eleştiri yöntemi olarak' da tanımlanmaktadır (Kolcu, 2008:392). Bu kuramdan hareket ederek kurmaca bir metin olarak tahlilini gerçekleştirdiğimiz Lerch (2000) tarafından yayımlanan tarihi roman içindeki başkişi Hallac-ı Mansur ile gerçek hayattaki Hallac-ı

Mansur arasındaki münasebet, tarihsel metinler ile edebî metinlerin paralel okunmasını sağlamak ve kolaylaştırmak adına aşağıdaki tabloda özetlenmiştir:

Tablo 1.

Kurmaca Metin-Hakikat Bağlamında Hallac-ı Mansur

Romadaki Unsurlar	Gerçek Hayattaki Unsurlar³
1. İran'ın Bayza adı verilen bir bölgesinin, aynı adı taşıyan bir köyünde dünyaya gelmiştir (s.44).	1. Beyza yakınlarında bir kasaba olan Tûr'da doğdu (s.67).
2. Böylece Hallac'la hocası Amr İbni Osman arasındaki fark giderek büyüdü. Kızını onunla evlendirmeyi başaramayacağını anlayan Amr, ondan soğumaya başlamıştı (s.64).	2. Amr'ın Hallâc'a karşı tavır sergilemeye başlaması iki sebebe (veya bunlardan birine) bağlanır. Bunlardan birine göre, Hallâc, Amr b. Osman'ın gizli bazı bilgilerini içeren Kenz (Hazine) diye andığı defteri çalmış ve içindekileri ulu orta söylemeye başlamıştı. Bunu öğrenen Amr çok kızmış, Hallâc'a beddua etmiş ve onu bir daha yanına koymamıştı... İkinci olay şudur: Amr b. Osman bir gün Hallâc'ı bir şeyler yazarken görmüş ve ne yaptığını sormuş. Bunun üzerine Hallâc: “ <i>Kur'an'a nazîre yazıyorum</i> ” demiş. Ve el-Mekkî, Hallâc'ı kovmuş ve beddua etmiş. Hallâc'ın katli de bu beddua yüzündenmiş (s.64). O, hocası el-Mekkî'nin karşı çıkmasına aldırmandan bir başka süfinin, Ebu Yakup el-Akta'nın kızı Ümmü Hüseyin'le evlendi... Evlilik, Mekkî ile el-Akta'nın arasını iyice açmış ve ortaya çıkan tatsızlık Hâllac'ın Basra'yı terkine sebep olmuştur (s.68–69).
3. Mekke'ye yaptığı son hac –bu dördüncüsüydü- seyahati...(s.199).	3. Hallâc, Mekke'ye gitti. Bu onun Mekke'ye yaptığı üç ziyaretin ilkidir (s.69).
4. Birkaç ay süren zorlu yolculuktan sonra tekrar Bağdat'a ulaştığında, bundan böyle sadece yasa hakkında değil, insanın Tanrıyla olan ve bizzat yaşadığı özel ilişki üzerine konuşmaya karar verdi (s.99).	4. Hallâc, 271'de Mekke'den tekrar Basra'ya döndü (s.70).
5. Hallac, Sind ülkesinde birkaç hafta kaldı. Dolaşıyor, vaaz veriyor ve şarkı söylüyordu, çünkü Hintlilerin müziği onu büyülemişti (s.117). Hallac Türkistan'daki Maniheist ve Müslümanlar arasında aylar boyu kaldı. (s.133)	5. Bunlardan biri onun Türk illerine ikincisi de Hint ülkesine yaptığı yolculuktur... Bu yolculukların ilki olan Türk illerine yolculuk, Türk tarihi, özellikle dinsel tarihleri açısından hayati önemdedir. Hallâc, H. 274–279 arasında yani 5 yıllık sürede Türk illerini dolaşıp Türk insanının irşat olması için çalışmıştır (s.72). H. 280'de Ahvâz'da bulunan eşinin yanına

³ Bu unsurlar, Öztürk (1997)'ün eseri temel alınarak belirlenmiştir.

Doğu seyahatine çıkmasının üzerinden iki yıl geçtikten sonra Hallac yurduna geri döndü. (s.140)

(Eserde önce Hindistan'a oradan da Türk illerine gittiği, seyahatin iki yıl sürdüğü yazılmaktadır.)

döndüğünde aleyhinde oluşturulan yaygaranın daha da büyüdüğüne tanık oldu... H. 281'de yeni bir hac seyahati için Mekke'ye doğru yola çıktığında 3. oğlu Hamd da dünyaya gelmişti. H. 282'de geriye döndüğünde, kendisine sadık kalmakta devam eden kayınbiraderi ile birlikte Ahvâz'dan ayrılıp Bağdad'a yerleşme kararı aldı (s.74). Hint seyahati de 284–289 arası ve yine beş yıldır...İlginçtir ki Hallâc bu seyahatini de Türk illerine dönerek bitirmiştir.Bağdat'ı merkezi alırsak, Hallâc 5 yılı doğuya, 5 yılı da batıya olmak üzere, tam on yıllık bir tebliğ hizmeti yaptı (s.77).

6. Buna rağmen bir öğleden sonrası dört hadım kapısını çaldığı zaman şaşırmaktan kendini alamadı. Hadımlar yanlarında değerli ağaçlardan yapılmış şatafatlı bir tahtirevan getirmişlerdi ve onu Valide Sultan Şaghab'ın sarayına götürmek istiyorlardı. Böyle bir davete itiraz etmek söz konusu bile olamazdı. Hallac ise bu sırada her zamanki gibi Kati'a Çarşısı'na gitmeye ve yeni bir vaaz vermeye hazırlanıyordu (s.155)

7. Vezir Ali İbni İsa güzel konuşmasını bilen, becerikli bir adamdı. Bu nedenle onun gibi birisinin Hallac'ın sonunu hazırlayanların başında gelmesi oldukça şaşırtıcıdır. Fakat güzel konuşma ve beceriklilik, yanlış alanda kullanıldığı takdirde, kendi aksini ortaya çıkartır. Eski bir deyişte her şeyin fazlasının zarar olduğu belirtilmektedir, hatta iyiliğin fazlasının bile.

Ali İbni İsa elbette ki bilge biri değildi. Onu “vazifeşinas” ve gayretli biri olarak tanımlamak daha doğru olurdu, çünkü vezirin tüm çabası, Abbasî halifesinin emri altındaki cemaat-i müslimin yaşantısını kutsal yasanın emir ve kaidelerine göre düzenlemekten ibaretti. Peygamberin Mekke ve Medine'de yaşantısını temel aldığı için, Ali İbni İsa yasayı her şeyden üstün tutuyordu. Yasaya ihanet aynı zamanda Peygamber'e, dolayısıyla da İslam'a ihanet anlamına geliyordu; müritleri tarafından bir evliya gibi hürmet gören Hallac isimli adamı ve yaptıklarını izledikçe, bu eğilimi giderek daha da güçleniyordu. Evet, bu adama isnat

6. Hallâc saray hapisanesinde olduğu süre içinde iki kişiden açıkça hizmet gördü. Bunlardan birinin, Halife'nin Türk asıllı annesi Seyide olduğunu söylemiştik. Bu basiretli ve dirayetli kadın, Hallâc'ı büyük bir Hak dostu biliyor, zaman zaman ondan dua istiyordu. Bu tavrının bir uzantısı olarak Hallâc'ı kendisini tedavi için evine çağırarak kalmamış, oğlu Muktedir'i tedavi için de çağırıştır. Hapishaneden gelerek okuyup nefes eden Hallâc, ikisini de iyileştirmiştir (s.86).

7.... vezir olmuş Ali b. İsa (ölm. 334/945) ya teslim edildi. Sorgulama onun denetiminde yapılacaktı. Bu vezir sûfileri seven biriydi. Hallâc'ın dostu olan Şıblî ile de arkadaştı. Biraz bunun etkisiyle, biraz da Karmatîleri devlete karşı ısıtıp yakınlarına güven vermek için olacak İbn İsa, Hallâc'ı aşağılamak ve halk önünde teşhir etmekle yetindi. Esasen, vezir İbn İsa'nın Karmatîlerle ilgili politikası onların karşı çıkışlarını politik manevralarla kırmaktı. Bu yüzden, hemen idamı beklenen Hallâc'ı öldürmemekle, politikasına uygun bir centilmenlik jestiyle Karmatîlerle diyalog imkânı yaratmak istedi (s.81).

edilecek öyle fazla bir suç yoktu. Fakat ya öğretileri yanlış kafalara girecek olursa? Ya her önüne gelen kendisini peygamber ilan edip yasayı çiğnemeye kalkarsa? İbni İsa toplumun iyiliğini istiyordu ve bu uğurda her şeyi yapmaya hazırdı. Hallac'ın insanları açıkça yasayı çiğnemeye davet etmediğini biliyordu. Onun yasa aleyhine konuşmadığının da farkındaydı, fakat kendi cinsinden tüm "iyi" insanlar gibi, içgüdüsel olarak onun yasayı çiğnediğini, hatta aştığını hissediyordu (s.163–164).

8. Bunun üzerine zahiri mezhebinin lideri İbni Davud lafa karışma ihtiyacı hissetti. Davanın o ana kadar olan gidişatından hiç memnun değildi ve kadıları "görevlerini yapmaya" davet etti(s.211). İbni Davud iddiasını daha ileri götürmenin vaktinin geldiğine inanmıştı(s.212).

9. Tam bu esnada Başkadı Ebu Umar üç kadıyı yanına çağırdı ve diğerlerinin de salonu terk etmelerini istedi...

Başkadı, üç aydan beri tartışma konusu olan bu meselenin, ancak salonda izleyici olmadan sonuçlandırılabilceği kanaatine varmıştı (s.218). Böylece bu şekilde bir süre daha konuşmaya devam ettiler. İkinci kadının iradesini kırmak ve fikrini değiştirmek pek uzun sürmemişti. Sonunda başkadının da direnecek gücü kalmadı. Hoşnutsuzluk ve isteksizlik içinde olsa bile kâşî kaleme uzandı ve kendisine uzatılan belgenin altını imzaladı (s.220).

8. Hamid'in muhakeme için esas istediği suçlama "peygamberlik ve ilahlık iddia etmek" idi. Ayrıca, sidiğini şifa diye sunmaktan hulûl (Allah'ın kullarının vücuduna girmesi) kadar her türlü isnat vardı. Doğal olarak, Hallâc, bu iddiaya uygun bir fıkıh geliştirmiş olmakla da itham ediliyordu. Hatta Hallâc'ın, bu temel iddiasına uygun olarak bazı peygamberler atadığı da öne sürülüyordu (s.89).

Hamid, Hallâc'ın ölümüne karar verecek bir kadılar heyeti kurmak zorunda idi. Hallâc, ilahlık ilan etmek, peygamberlik iddia etmek, zındıklık, mucize gösterme iddiası gibi suçlardan dava ediliyordu. Bizat Hâmid bir savcı konumunda mahkemede genellikle hazır bulunmuştur. (s.90)

9. Baş kadı Ebu Ömer çok öfkeli bir biçimde haykırdı: "Ben o risâleyi Mekke'de gördüm, onda böyle bir şey yok." Bu arada kontrolünü kaybeden kadı, Hallâc'a hitap ederken: "Ey kanı helal!" tâbirini de kullanmıştı. Bu sözü duyan Hâmid, avını yakalamış bir vahşinin sevinciyle baş kadının üstüne atıldı: "Şu söylediğin 'kanı helal' sözünü yazıp altını imzala!" Kadı Hammâdi o sözün kızgınlık anında söylendiğini, bir hüküm ve fetva anlamı taşımadığını, kelime-i şehâdeti okuyan bir adamın idamına hüküm veremeyeceğini, istediği kadar söyleyedursun, vezir diviti eline tutturup imzayı attırdı (s.92–93).

Tablo genel olarak değerlendirildiğinde, tarihsel bir kişilik olarak Hallac-ı Mansur'un gerçek hayat hikâyesi ile kurmaca metin içindeki Hallac-ı Mansur'u mukayese ettiğimizde çok önemli farklılık göze çarpmaz. Birkaç unsuru şu şekilde belirlemek mümkündür: Hallâc, kurmacadaki 2 yılın aksine gerçekte 10

yıl seyahat ederek tebliğ hizmeti yapmıştır. Bu seyahatler de ard arda değildir. Önce Türk illerinden Ahvâz'a dönmüş, ardından Mekke, tekrar Ahvâz, Bağdat ve sonra Hindistan arasında seyahatler yapmıştır.

Kurmaca metinde mahkemeye müdahale eden kişi İbni Davud gösterilmiştir. Vezir Hamid'in de Hallac'a düşman olduğundan, mahkeme salonunda hazır bulunduğundan bahsedilmiş ancak mahkemeye olan müdahalesinden söz edilmemiştir. Gerçek hayatta Hamid, bir savcı konumundadır. Öztürk (1997)'ün eserinde Hallâc'ın asıl düşmanının Hamid olduğu, mahkemeyi onun yönettiği açıkça belirtilmiş, Davud'a ise romanda olduğu kadar etkin rol verilmemiştir.

Hallac'ın mahkeme tarafından idama mahkûm edilişinde de bakış açılarında farklılıklar vardır. Gerçek hayatta görüldüğü üzere romandaki gibi demokratik bir tartışma olmamış, Hamid yönetimindeki mahkemeden karar zorla çıkarılmıştır.

İnandığı değerler uğruna ölümü göze alan bir trajik kahraman addedilen, tasavvuf edebiyatının ana izleklerinden biri olan ve hatta dini ritüellere kaynaklık eden Hallâc-ı Mansûr'un tarihi romana konu olarak seçilmesi, edebiyat tarihimiz açısından önemlidir.

KAYNAKÇA / REFERENCES

- Aktaş, Ş. (1984). *Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş*. Birlik yayınları.
- Aktay, S. Z. (1944). *Hallâc-ı Mansûr*. Türkiye yayınevi.
- Cebecioğlu, E. (1988). Hallac-ı Mansur. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 30(1), 329-350.
- Diyanet İşleri Başkanlığı. (2020). Kâfirûn Suresi. <https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/sure/109-kafirun-suresi>, 30/01/2020.
- Durukoğlu, S. (2019). Yeni bir roman tekniği “ileriye gidiş tekniği”ve varoluş gerekçeleri. *Journal of History School*, 43, 1909-1918.
- Kolcu, A. İ. (2008). *Edebiyat Kuramları*. Salkımsöğüt yayınları.
- Korkmaz, E. (2003). *Ansiklopedik Alevilik-Bektaşilik Terimleri Sözlüğü*. Kaynak yayınları.
- Lerch, W. G. (2000). *Bağdat'ta Ölüm Hallac-ı Mansur* (Çev. Atilla Dirim). Yurt-Kitap yayın.

- Massignon, L. (1994). *Hallac-ı Mansur-Anadolu Aleviliği'nin Felsefî Kökleri-* (Derleyen: Prof. Dr. Niyazi Öktem). Ant yayınları.
- Öztürk, Y. N. (1997). *Aşk ve Hak Şehidi Hallâc-ı Mansûr ve Eseri*. Yeni Boyut yayınları.
- Şahbaz, N. K. (2001). *Salih Zeki Aktay: Hayatı-Eserleri-Edebî Kişiliği*. Kültür Bakanlığı yayınları.
- Tural, S. (1993). *Edebiyat Bilimine Katkıları*. Ecdâd yayınları.
- Ulucan, M. (2007). Niyâzî-i Mısırî'nin şiirlerinde varlık anlayışı. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(1), 31-41.
- Yaman, A. (2005). Türk Dünyası'nda Süreklilik Unsurları: Orta Asya'da Hikmet Geleneği (Divan-ı Hikmet ve Deste-i Gül). *Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, (33), 231-252.
- Yıldız, H. (2007). Alevi geleneğinde ölüm ve ölüm sonrası törenler ve ritüeller. *Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, (42), 93-112.